

Aproximació a la Marxa Mora

Hi ha una frase que he escoltat moltes vegades enmig la Nostra Festa de Moros i Cristians: “Sense música no hi ha festa...”. I això que pot parèixer un pensament global de vegades es veu mullat de polèmica (i està ben portada la metàfora) quan el cel ens regala una pluja benfèrica i hom no sap si seguir amb la Festa al carrer o aturar-se per guaitar el seu recés. Més enllà d’entrar en cap discussió o debat on, per altra part, pense que no hi ha massa a dir, voldria si més no apropar-me amb aquest article a l’origen d’un dels tres gèneres musicals que defineixen la tradició dels Moros i Cristians: la marxa mora. L’objectiu no és altre que reivindicar el valor artístic i cultural de la Música de la Festa de Moros i Cristians, una valia que tothom sembla admetre però que de vegades es veu subjecta a valoracions un tant esnobs i en altres ocasions es veu immersa en situacions on preval el lluïment social davant el respecte a aquest tresor cultural.

Les Festes de Moros i Cristians tenen el seu origen a l’època medieval però realment la seua afirmació com a manifestació lúdico-religiosa naix a partir dels segles XVI i XVII amb diferents manifestacions en forma de dansa o de representació teatral dins les quals hi trobem referències als diferents esdeveniments històrics que les envolten, més enllà de voler mantenir un rigor historicista amb l’Edat Mitjana i el període de la Reconquesta. Aquest vessant medievalitzant de la Festa naix al segle XIX amb una relectura un tant romàntica de la pròpia tradició. I potser producte d’aquesta revisió surt la necessitat d’incorporar-hi nous elements, com és el cas de la Banda de Música, un organisme musical que fins els darrers anys del segle XVIII i sobre tot a primeries del XIX, no havia cobrat relleu dins els Moros i Cristians. Entre d’altres coses, degut a que la seua pròpia evolució com a col·lectiu musical no estava encara ben definit i és en aquest període quan realment naix la seua configuració. Durant el segle XIX diversos compositors escrigueren diversos pasdobles i marxes per als desfiles que començaven a guanyar terreny dins dels actes moro-cristians. Molt s’ha parlat sobre la Banda de Milicians d’Alcoi que acompanyà a la Filà Llana d’Alcoi allà pel 1817. Comptem amb ressenyes d’hemeroteca tan significatives com el *Diario de Alcoy* del 16 d’abril de 1840 on es diu que les bandes que amenitzaven l’acte de la Glòria “...iban tocando marchas guerreras...”. En 1869 el mateix diari diu que de les dotze comparses del bàndol cristià, sis desfilen amb tambors i clarins i les altres sis amb bandes de música (les de Real de Gandia, Lutxent, Palma y Ador, L’Orxa i La Font de la Figuera); de les onze filaes del bàndol moro, una anava amb *atabales* i clarins i altres deu amb bandes de música (les de Rafelcofer, Antiga d’Alcoi, Nova d’Alcoi, Bellús, Muro, Bellreguard, Castelló de Rugat, Planes, Palma de Gandia i Cocentaina).

El naixement de la música escrita *ad hoc* per als Moros i Cristians i instrumentada per a Banda es produeix a mitjans del segle XIX, tot sent una mica complicat el fet de trobar quina fou la primera obra. El pasdoble, com a gènere propi de la desfilada una mica allunyat del caràcter estricte de la marxa militar però amb clares reminiscències d’aquesta última, era la forma més emprada pels compositors. *La primera diana* (1880) de *Juan Cantó Francés* (1856-1903) o *El Moro Guerrero* de *Manuel Ferrando González* (1841-1908), sense datar, però escrit segons alguns autors allà pels anys cinquanta del segle XX, serien dues de les primeres mostres d’aquesta música. Després hi trobem una gran quantitat de pasdobles i/o pasdobles-marxa escrits per compositors d’arreu la geografia fèstera, amb diferents estils i fins i tot, diferents llenguatges.

És previsible, però, que en una època on la Festa vol recobrar eixe caire teatralitzant, eixa visió de fidelitat històrica romàntica, es necessitava una música més adequada per a la seua idiosincràsia. Una música que vingués a contribuir a la seua expressivitat. Curiosament, durant aquell període de les darreres dècades del segle XIX, a la història de la Música hi trobem un munt de compositors preocupats d’escriure partitures descriptives, moltes elles per apropar-se a cultures llunyanes o recuperar les pròpies que s’havien perdut (el naixement del nacionalisme musical). Moltes són les circumstàncies polítiques i socials que recolzen aquest fet. Així trobem

a autors que intenten plasmar als pentagrames una música descriptiva d'allò forà. Un compositor rus com *Piotr Ilich Chaikovski* (1840-1893) escriu un *Capriccio Italiano* en 1880; altre famós autor rus, *Nikolai Rimski-Korsakov* (1844-1908) crearia una obra basada també en un folklore llunyà a la seua pàtria com és el *Capriccio Espagnol* de 1887; en França *Camille Saint-Saens* (1835-1921) composava la suite para banda *Orient et Occident* en 1869 i *Claude Debussy* (1862-1918) creava les seues *Deux Arabesques* per a piano en 1888. A Espanya molts autors recreen als seus pentagrames la història àrab de la Península Ibèrica a obres com ara *La conquista de Granada* (1850) de *Emilio Arrieta*, *El adiós de Boabdil a Granada* (1860) de *Salvador Giner* (1832-1911), *La corte de Granada* (1873) y *Los gnomos de la Alambra* (1889) de *Ruperto Chapí* (1851-1909), la òpera *El último abencerraje* (1874) de *Felipe Pedrell* (1841-1922) o *En la Alambra* (1888) de *Tomás Bretón*. Dins l'àmbit de la Festa, molts pasdobles o marxes comptaven amb títols referents al món àrab com ara: *El árabe* (1883, de *Agustín Vte. Payá Pericas*, 1852-1919), *La diana del panterri* (1886, de *Juan Cantó Francés*), *Mohamet* (1886, de *Camilo Pérez Laporta*), *El nuevo castillo* (1895, de *José Seva Cabrera* 1865-1922), *Azarach* (1895, de *Juan Cantó Francés*), *El Moro Muza* (1902, de *José Mª Ferrando Reig*, 1878-1910), *Paso a la Morería* (de *Rafael Esteve Nicolau*)... Així i tot, calia cercar una música més propera a la cultura àrab pel que fa al seu llenguatge, forma i ritme, i no sols amb el títol. La necessitat i l'anhel de fer de la Festa una manifestació molt més romàntica i teatral, tot intentant allunyar-se del caràcter moralitzant de la seua història primigènia, necessitava d'un ambient musical nou.

Amb aquestes modes musicals en l'ambient no es d'estranyar que els compositors pensaren en escriure una música més propera al caràcter aràbic i més adient per reflectir la seua singularitat. Però és clar, amb el caràcter àrab vist des d'ací, és a dir, una mena d'adequació *d'allò àrab*. Si més no resulta curiós observar en la societat plural que ens envolta la reacció d'indiferència que tenen alguns dels nostres conciutadans, originaris de cultures islàmiques, davant allò que qualsevol de nosaltres diríem que és clarament moro. Tant és així, que quan escolte allò de: "*Aquesta marxa és que no sembla mora...*" realment em provoca un somriure, doncs realment la música de la Festa, i si em permeteu, la pròpia Festa, és un invent del poble. Caure en les posicions de fidelitat històrica és sols una moda, però mai una necessitat. La Festa com a tal no li cal ser rigorosa amb la Història sinó amb ella mateixa, amb la seua tradició i amb la seua personalitat que cal estudiar i respectar.

De com va néixer la primera marxa mora, hi trobem moltes dades que em permet indicar i si de cas comentar. Crec que trobar la "*proto-marxa*" en un lloc o altre i fer d'açò bandera d'originalitat sols contribueix a fomentar el xovinisme de mirar-se el melic per creure's més important que el veí. Síntoma, per altra banda, d'una estreta mira cultural.

- a. Segons el llibre *Homenaje a la Música Festera* (Sax, 1971) de l'autor de Sax *Joaquín Barceló Verdú*, un dels primers autors de marxes àrabs (primera denominació prèvia a la de *marxa mora*) seria el compositor de Muro *Rafael Esteve Nicolau* (Muro, 1871-1942) amb títols com ***La arenga del Santón*** o ***Ecos de Bagdad*** escrits a finals del XIX, època en la qual fou director de la Banda Primitiva de Muro (Alacant). És precisament a aquest historiador alacantí a qui *Francisco Esteve Pastor* dedica la partitura del conegut pasdoble *La Peña El Frare* amb l'agraïment per haver escrit el llibre sobre la Música Festera.
- b. Entre les marxes àrabs datades amb anterioritat al segle XX trobem un títol com ara ***El canto del moro*** de *José Espí Ulrich* escrit segons manuscrit en 1899 i subtitulat per l'*Heraldo de Alcoy* del 6 d'abril de 1900, com *escena árabe (pasodoble)*.
- c. En 1904 l'alcoià *Camilo Pérez Laporta* (Alcoi, 1852-1917) escriu ***Benixerraix***, una marxa àrab que tal i com consta a la partitura és "*un obsequio de D. Miguel Pérez Domínguez a la comparsa de Abencerrajes*". Aquesta obra s'interpretaria en el carrer i formaria part del repertori de la Banda Primitiva d'Alcoi.
- d. El 17 d'abril de 1905 s'estrenà al *Teatro de la Zarzuela* de Madrid la sarsuela *Moros y Cristianos* de *José Serrano Simeón* (1873-1941) amb llibret de *Maximilano Thous* i *Elías Cerdá*. El segon número de l'obra ens presenta una marxa mora, la qual obtingué un notable èxit a l'època i que sonà, interpretada per la *Orquesta Sinfónica del Teatro*

Calderón de Madrid sota la direcció del mestre *Francisco Alonso* (1887-1948), durant els funerals de *Serrano* celebrats el 9 de març de 1941. No deixa de ser un tant sorprenent el fet que un autor natural de Sueca (València), localitat on no existeix la tradició de celebrar les festes de Moros i Cristians, hagués escoltat ja en la seua època la quantitat de marxes àrabs suficient per gosar escriure'n una a la seua sarsuela.

- e. En 1907 s'estrenarien, tal i com apareix a la premsa alcoiana del moment, dues marxes àrabs: per una part ***La Canción del Harem*** de *Camilo Pérez Laporta* interpretada per la Banda Primitiva de Albaida (dirigida per *José Mª Bellver*) tot acompanyant la capitania de la filà Cordó; per altra, ***A ben Amet*** de *Antonio Pérez Verdú* (Alcoi, 1875-1932) interpretada per la Banda Primitiva "*Música Vella*" d'Alcoi dirigida pel propi *Pérez Verdú*. Convé assenyalar que en la partitura de *La Canción del Harem* apareix una indicació metronòmica, feta per l'autor, de 116 pulsacions de negra per minut, velocitat absolutament distinta a la que avui s'utilitza com patró als desfiles i que estaria entre els valors de 52 a 58 (pràcticament, el doble de lent).
- f. Altres títols i autors importants de l'època a títol de mostra podrien ser: ***Abd-el-Azis*** (1908) de *Camilo Pérez Laporta*; ***A la Meca*** (1910) de *Gonzalo Blanes Colomer* (Alcoi, 1882-1963); ***Uzul el m'selmein*** ("*L'entrà dels moros*") (1914) de *Camilo Pérez Monllor* (Alcoi, 1877-1947), ***Paso a la kábila*** (1917) de *Rafael Martínez Valls* (Ontinyent, 1895-1946); ***El negre del tint*** (1920) de *Julio Laporta Hellín* (Alcoi, 1870-1928); ***El mexuar*** (Marcha Oriental, 1924) y ***Genna al ariff*** (1924) de *Evaristo Pérez Monllor* (Alcoi, 1880-1930).

Tanmateix, després d'aquests inicis la festa tingué d'esperar alguns anys per assolir l'ús de les marxes àrabs a les seues desfilades d'una manera freqüent i normalitzada. Entre d'altres motius per l'exigència interpretativa de moltes d'elles que, fins i tot avui, ens sorpren i ens resulta del tot contrastant amb allò que pel temps hem assimilat com a *marxa mora*. Potser aquest afiançament esdevingué després l'esgarrifosa Guerra Civil, tot sortint un tipus de marxa àrab ben distinta a la dels inicis. Mentre en els primers títols el ritme estaria a mig camí entre la *zambra* i la marcha militar, la seua velocitat es va ralentir i els instruments de percussió (sobre tot els timbals i les diferents caixes) van anar adquirint més protagonisme rítmic que no tímbric. Aquesta evolució es podria estudiar amb obres com ara:

- a. ***Moro de Granada*** (1942) i ***Abencerrajes y Cegries*** (Marcha musulme, 1947) de *Gonzalo Blanes Colomer*.
- b. ***La Casbha*** (Primer Premi a Alcoi, 1949), ***Boabdil abatido*** (1952) i ***Al Azraq*** (1955) de *Rafael Casasempere Juan* (Alcoi, 1909-1995).
- c. ***Un moret plorant*** (1943) i ***Navarro el Bort*** (1944) de *Gustavo Pascual Falcó* (Cocentaina, 1909 – 1946).
- d. ***Moro Nefando*** (dècada dels 40 del segle XX) de *Fernando Tormo Ibáñez* (Albaida, 1882 – 1964)

Sempre he pensat que la marxa mora tal i com l'entendem en l'actualitat es deu al treball de, fonamentalment, cinc autors que ordenaré cronològicament per les seues obres més conegudes i de major acceptació popular dins la Festa:

- a. *Miguel PICÓ BIOSCA* (Cocentaina, 1921 – San Juan, 1997) : El mestre socarrat assolí un estil molt particular que molt prompte es feu popular als desfiles moros. Títols com ***Fran-semp*** (1952, una de las primeres obres que inclogué la dolçaina a la seua instrumentació) o ***El negro Sansón*** (1954), són interpretades arreu el mapa fester, així com ***Ramfer*** (1968, Primer Premi a Alcoi) o ***El President*** (1971).
- b. *José Mª FERRERO PASTOR* (Ontinyent, 1926-1987): L'estil del compositor d'Ontinyent ve marcat principalment, per estructures temàtiques ternàries on alterna la presentació de tres melodies, primer en dinàmica *piano* i després en dinàmica *forte*. Emblemàtiques són les marxes mores ***Reige*** (1956), ***Selarsejaria*** (1959), ***Mozárabes 1960*** (1960), ***Umda*** (1962), ***El berberisch*** (1964, Primer Premi a Alcoi), ***Marrakets*** (1963), ***Chimo*** (1964), ***El Kábila*** (1965, Primer Premi a Alcoi) o ***Bon Capità*** (1971, Primer Premi a Alcoi). Convé assenyalar el cas d'***Ovana***, una marxa de l'any 1974, i

que esdevingué un pas endavant en l'evolució del gènere, pel seu llenguatge estètic i formal.

- c. *Amando BLANQUER PONSODA* (Alcoi, 1935- València, 2005): Sens dubte un dels compositors més importants a la Música Europea del segle XX. Les seues obres per la festa de Moros i Cristians van més enllà de la tradició o d'allò popular i assolixen una singularitat en la història del gènere per la seua brillant factura i la seua especial sensibilitat artística, compromesa sempre en la evolució de la música i en l'ofici creatiu de Blanquer. Títols: *Abencerrajes. Tarde de Abril* (1957, revisada en 1999), un petit poema simfònic ple de matisos tímbrics i d'una sensibilitat propera a l'hedonisme; *L'Ambaixador* (1959, Premi de l'Ajuntament d'Alcoi), tot un exemple de proposta (potser gosadia) estètica. La música del temps aplicada a una tradició. La renovació i l'aposta per un nou llenguatge que continuaria amb *Any d'Alferes* (1967), i posteriorment amb partitures fonamentals en l'evolució del gènere com són la *Marxa del Centenari* (1982), *Elda* (1986), *El Somni* (1989, revisada en 1995), *Moment de Festa* (2000), *Paco Verdú* (2002) i *La Torre es Mora* (2005).
- d. *José PÉREZ VILAPLANA* (Cocentaina, 1929-1998): El mestre de Cocentaina, va configurar les bases d'una estructura formal i melòdica que molts altres autors repetirien després amb obres com *A mons pares* (1959), *Voluntad de Fer* (1968, Segon Premi de l'Ajuntament d'Alcoi), *Als berebers* (1972, Segon Premi a Villena) o *El Mahdí* (1976).
- e. *Francisco ESTEVE PASTOR* (Muro, 1914 – València, 1989): El mestre de Muro s'inicià en el camp de la marxa mora amb partitures, segons ell mateix, poc afortunades. Tanmateix aquestes primerenques obres com *Hamet-Pachá* (1962) o *Al-moroix* (1971) donaren pas a peces tan emblemàtiques per a la Festa com *Benámer* (1974, Segon Premi a Alcoi), *Penya Cadell* (1975), *Mudéjares* (1977, Primer Premi a Alcoi), *Mozárabes* (1981, Segon Premi a Ontinyent), *Marrocs* (1981), *Tariks* (1982) i sobre tot, *Juanjo* (1982), una de les seues partitures més interpretades. El seu estil, amb arrels properes al món del jazz (conreat pel mestre Esteve en la seua tasca com a pianista i arranador), atorgà un nou punt d'inflexió evolutiva amb *BUMMA* (1982) o *Adrián Espí* (1985, Primer Premi a Ontinyent).

Dins del catàleg de marxes mores escrites des de mitjans del segle XX i els nostres dies, podríem trobar a la majoria d'elles, estructures i/o melodies basades en els estils de *Ferrero*, *Picó Biosca*, *Pérez Vilaplana* o *Esteve*. Tot i que el mestre *Blanquer* també ha estat imitat, la dificultat tècnica compositiva de les seues obres ha fet que aquesta tendència s'haja produït en ocasions més puntuals. D'entre les marxes mores que han iniciat camins d'evolució ben importants al gènere, més enllà de les ja citades dels mestres *Blanquer* o *Esteve Pastor*, destacarien: *Músic i Llanero* (1992, Primer Premi en Ontinyent) y *Abraham* (2003, Primer Premio en Alcoi) de *Rafael Mullor Grau* (Alcoi, 1962), *Cordó 95* (1995) de *José Vte. Egea Insa* (Cocentaina, 1961), *David Pascual* (2001) de *Ramón García i Soler* (Atzeneta d'Albaida, 1971) o *Khafaja* (2004) de *Carlos Pellicer Andrés* (Benigànim, 1977) entre d'altres.

De les marxes mores més escoltades a les Festes de Moros i Cristians caldria destacar altres títols que encara no havíem mencionat: *Moros Españoles* (1944) de *José Pérez Ballester* (Novetlé, 1905-1988), *El Moro del Sinc* (1956) de *Rafael Giner Estruch* (Villalonga, 1912-1995), *Llanero i President* (1956) de *José Albero Francés* (Camp de Mirra, 1933), *Als Ligeros* (1980, Primer Premio en Alcoi) de *Pedro Joaquín Francés Sanjuán* (Beneixama, 1951), *Sisco* (1988) de *Daniel Ferrero Silvage* (Ontinyent, 1965), *Xavier el Coixo* (1988) de *La Xafigà* (arranjament per a banda de *José R. Pascual-Vilaplana*), *Als Moros Vells* (1995) de *Jaime Fco. Ripoll Martins* (Altea, 1967) o *Aligeaba Spiros* (2000) de *Vicent Pérez Esteban* (Albaida, 1977).

Epíleg

Aquest text passa per ser un article d'opinió barrejat amb dades musicològiques que crec que poden ser d'interès per al fester. Tantes vegades escolte una música escrita per a la Festa i veig

llunyà el fet de la composició musical, el compromís, l'artesania, l'ofici... És per això que pense que hauriem d'estudiar el seu origen i analitzar la seua història per saber enaltir l'autèntic valor cultural de la música sorgida al si de les nostres Festes. Som responsables d'una herència que primer hem de conèixer, hem de respectar i sobre tot, no hem traïr-la amb esnobismes sense criteri. El patrimoni musical dels Moros i Cristians és tremendament valuós per a que no tinguem cura d'ell. A tots, festers, músics i públic, ens compet presservar-lo, dignificar-lo. Sols hi ha que deixar-se portar per la màgia de la catarsi que a les nostres ànimes sap provocar.

José R. Pascual-Vilaplana
Muro-Cocentaina, juliol de 2013

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA

- **ALCARAZ, Juan Antonio** (2002) "*Cultura musical en la Fiesta*". Edición de **Textos del III Congreso Nacional de la Fiesta de Moros y Cristianos de Murcia 2002** Ed. UNDEF
- **BARCELÓ VERDÚ, Joaquín** (1971) **Homenaje a la música festera**. Editado en Sax.
- **ESTEVE PASTOR, Francisco** (1981) "*Aquí, la música*" en **Revista de Moros i Cristians Alcoi 1981**
- **FERRANDO MORALES, Àngel Lluís** (1996): "*L'altra música festera*" en **Revista de Moros i Cristians Alcoi 1996**
- **Ibid.** (2007): "*El Centenari de la Primera Marxa Mora... o el Centenari d'"A ben Amet – Abencerrajes"?*" en **Revista de Moros i Cristians Alcoi 2007**
- **FRANCÉS SANJUÁN, Pedro Joaquín** (2001) **El repertorio en la Fiesta de Moros y Cristianos** (sin publicar, documentación de *La música en la Festa de Moros i Cristians. I Encontre de Compositors, Muro 2001*).
- **GÓMEZ I SOLER, Sergi** (1999) "*Festa grossa i dansar vell*" en **Revista de Festes d'Ontinyent 1999**
- **LACUEVA OLCINA, Antonio J.** (1990) **José María Ferrero. Su pueblo, su música, su fiesta**. Ed. Antonio Lacueva, Ontinyent.
- **MANSANET RIBES, José Luis** (2007) "*Reflexiones sobre la Festa y su evolución*" en **Extra Sant Jordi 2007** Ed. Periódico Ciudad de Alcoy
- **MIRÓ, Adrián** (1984) **Amando Blanquer, en su vida y en su música** Ed. Caja de Ahorros de Alicante y Murcia
- **MIRÓ, Adrián** (2001) **Amando Blanquer, en su vida y en su música (II Parte)** Ed. Caja de Ahorros del Mediterráneo
- **MUR PÉREZ, Gerardo** (1982) **Apuntes para la historia de la música en Cocentaina**. Ed. Gráficas Ciudad, S.A. Alcoi
- **PASCUAL GISBERT, Joan Josep** (2001) **La música de Banda a Muro 1801-2001** Ed. Institut d'Estudis "*Juan Gil Albert*"
- **PASCUAL-VILAPLANA, José Rafael** (2000) "*De l'enyor, la tendresa i altres músiques...*" en **Revista de Festes de Muro 2000**. Ed. Junta de Festes de Muro.
- **Ibid.** (2000) "*Las bandas de música: de la tradición a lo contemporáneo*" en **Eufonia nº 18** Ed. Graó, Barcelona.
- **Ibid.** (2001) "*Tres músics del meu poble*" en **II Centenari Música de Banda a Muro** Ed. Unió Musical de Muro
- **Ibid.** (2006) "*La música para banda de Amando Blanquer Ponsoda*" en **Revista de Moros y Cristianos de Elda 2006**
- **Ibid.** (2007) "*La Música en la Fiesta de Moros y Cristianos: una aproximación al origen, tipología y evolución desde el siglo XIX a nuestros días de un género musical para Banda*" Pròxima publicació.
- **PÉREZ JORGE, Vicente** (1979) **La música en Ontinyent** Ed. Caixa Ontinyent
- **PICÓ, Miguel Ángel** (1998) **Vida y obra del compositor y editor de música festera, Miguel Picó Biosca**. Ed. Chelcoip, Valencia.
- **PLA CANDELA, Vicente** (1985) **Reflexiones sobre la marcha mora** Ed. Caja de Ahorros Provincial de Alicante

- *RABADÁN MOLTÓ, Antonio* (1995) *Voluntat de fer...voluntat de ser. Conversaciones con José Pérez Vilaplana*. Ed. Unió Musical Contestana, Cocentaina.
- *SAGARDIA, Ángel* (1972) *El compositor José Serrano* Ed. Organización Editorial Sala de Madrid
- *SALVÀ I BALLESTER, Adolf* (1958) *Bosqueig històric i bibliogràfic de les Festes de Moros i Cristians* Ed. Instituto de Estudios Alicantinos
- *SELLÉS PÉREZ, Moisés* (2004) *Música y Músicos de Cocentaina* Ed. Junta de Festes de Cocentaina
- *VALOR CALATAYUD, Ernesto* (1988) *Diccionario alcoyano de música y músicos*. Ed. Llorens Libros, Alcoi (Alacant)
- *VV.AA.* (1982) *I Centenario de la Música Festera de Moros y Cristianos* Ed. UNDEF
- *VV.AA.* (1982) “*La filà Llana y la banda de música*” *Nostra Festa vol. I* Ed. Associació de Sant Jordi d’Alcoi
- *VV.AA.* (1982) “*La música Festera*” *Nostra Festa vol. III* Ed. Associació de Sant Jordi d’Alcoi
- *VV.AA.* (1992) *Historia de la Música de la Comunidad Valenciana* Ed. Levante EMV

(Publicat a la Revista de Festes de MMiCC de Callosa d’En Sarrià, 2013.)